

ХИМЕРНА ПРОЗА В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ЯК СФЕРА АКТУАЛІЗАЦІЇ МІФОПОЕТИЧНОГО

Анотація. У статті розглянуто основні риси українського химерного роману, а саме: залучення міфології, усної народної творчості, міфологічних і біблійних мотивів, уміле поєднання різних жанрових ознак, реального й фантастичного. Для створення бажаного ефекту умовності автори зазвичай використовували багаті ресурси фольклорно-міфологічної спадщини. При цьому вони, як правило, не йшли шляхом прямого запозичення міфологічних сюжетів чи образів, а пропонували достатньо суб'єктивні індивідуально-авторські інтерпретації міфологічного матеріалу. У складній і багатогранній структурі химерної прози другої половини ХХ століття міфологічні й фольклорні елементи органічно погоджуються з досвідом літературної традиції та підпорядковуються авторським художнім пошукам, спрямованих на вирішення важливих проблем духовного буття української людини.

Ключові слова: українська химерна проза, міфологізм, фольклор, символ, архетип, міф.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В українській літературі другої половини ХХ століття визначне місце належить химерній прозі. Химерний роман досить неоднозначно трактується критиками. Термін на позначення нової стильової тенденції в літературі був використаний у підназві першого роману – «український химерний роман з народних уст». Основними рисами химерної прози є: відсутність основного сюжету, насичення твору гумористичними прийомами, наявність фантастичних рис, широке використання фольклорних жанрів і структурних елементів міфопоетики.

Письменники другої половини ХХ століття намагалися осягнути філософію епохи, поєднати ретроспекцію з перспективою, узагальнити духовне надбання та осмислити його для майбутніх поколінь. Витоки химерної прози сягають ще періоду бароко. Літературознавці пов'язують новий роман із творчістю І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Лесі Українки, М. Коцюбинського. Чималий вплив мала літературна традиція М. Гоголя. У химерному романі ми спостерігаємо поєднання літератури та фольклору, модифікацію жанрів і стилів та прилаштування їх до вимог сучасного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливим аспектом у дослідженні української химерної прози, на нашу думку, є вивчення її жанрово-стильових особливостей, що власне й зумовлюють художню специфіку нового роману. У різний час до цього питання зверталися О. Бабишкін, А. Берегуляк, Л. Боярська, І. Дзюба, В. Дончик, А. Горнятко-Шумилович, М. Ільницький, Г. Клочек, А. Кравченко, П. Майдаченко, Н. Мелешенко, Г. Насмінчук, А. Погрібний, Г. Сивокінь, М. Стрельбицький та ін.

Літературознавці І. Дзюба та А. Горнятко-Шумилович убачають причини появи химерної прози в подоланні натуралізму, це так звана реакція на зведення людини як особистості до стандар-

ту, що характерне було для виробничого роману. А. Погрібний пішов у своїх дослідженнях значно далі. На виникнення химерного роману, на його думку, вплинуло два чинники. По-перше, зацікавлення митців новими засобами й прийомами художнього зображення, умовними формами. У цей час людське буття трактувалося через призму інтелектуально-філософського пізнання світу, письменники намагалися передати не лише внутрішню сутність головного героя, а й заглибитися в духовні надбання його предків. По-друге, використання усної народної творчості стало своєрідним засобом порятунку літератури від нівелювання та стереотипізації. З'являються абсолютно нові твори: відомі фольклорні сюжети майстерно інтерпретовані та налаштовані на сучасного читача. М. Ільницький стверджує, що тяжіння літератури ХХ століття до казки та фольклорного символу спричинене урбанізацією суспільства, а самі митці міфологізм і фольклорність використовують як засіб інакомовлення, прийом алегорії, замаскований від цензури, вивільнення художньої традиції та збереження національних традицій і звичаїв.

Мета статті – дослідити явище химерної прози в українській літературі другої половини ХХ століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Українська химерна проза – явище естетично складне. Вона не має чітких жанрових видів, тож можна говорити про експериментальний, інтелектуальний, філософський, фантастичний романи. Немає одностайної думки й щодо художньої манери письма. Один і той самий твір може мати такі дефініції: притчевий, біографічний, психологічний, лірико-філософський із елементами міфологізації тощо. Можливо, неоднозначність пов'язана з прийомами та засобами, які химерна проза запозичує з інших стильових течій. Таким чином, ми можемо стверджувати, що на сьогодні існують різні інтерпретації жанрово-стильових особливостей химерного роману та його основних рис.

У «Літературознавчому словнику-довіднику» поняття химерної прози як таке відсутнє, а сам химерний роман розглядається в аспекті готичного роману, де зазначено, що він є його зміненою формою, яка відновилася в українській літературі ХХ століття. Це роман із «химерами», «чортівнею», «козацькими пригодами» [2, с. 595]. Академічний тлумачний словник наводить низку лексичних значень лексеми «химерний», за допомогою яких розкривається вся її суть. Отже, «химерний – який викликає подив, незвичний, чудернацький; потворний; сповнений несподіванок; вередливий; нездійснений, нереальний, неправдоподібний, складний, незрозумілий, заплутаний» [5]. Різноманітні трактування призводять до того, що в українській літературі немає терміна, яким можна було б охарактеризувати це явище. Тому дослідники по-різному визначають жанрово-стильові доміанти химерного роману. Окреслюються такі основні характеристики химерної прози: «фольклорно-філософська» (Г. Насмінчук), «умовно-іронічна» (Г. Сивокінь), «лірико-гротескова» (М. Стрельбицький), «фольклорна», «фольклорно-міфологічна», «фольклорно-алегорична» та «умовно-алегорична» (В. Дончик), «проза, яка спирається на власну письменницьку та фольклорну традиції» (В. Чайковська) [6, с. 25].

Ми можемо зробити висновок, що химерному роману властиві свої жанрово-стильові особливості, різноманітність засобів і прийомів художньої умовності. Найбільш точне визначення химерної прози дав А. Погрібний, який указував на химерне переплетення ліризму, романтизму та епічності, міфологізації та реальності, сміху й драматизму, елементи гротеску й пародіювання. Головними рисами химерного роману, на його думку, є необмежена розкутість уяви письменника, цілеспрямована деформація просторово-часових відношень, наявність філософсько-епічної думки. Літературознавець А. Кравченко відносить химерний роман до філософської прози, а отже, розглядає його як один із її різновидів. Головна увага в художньому творі зосереджена на глибокому ідейному підтексті, застосуванні умовних форм, іронії, гумору, насиченні фольклорними символами. Своєрідність химерного роману залежить насамперед від фольклору, елементи якого письменники запозичують для своїх творів. «У складній і багатовимірній структурі роману фольклорне начало синтезується з багатьма іншими складниками. Це набутки літературної традиції, міжнародні зв'язки, художні уподобання митця, його індивідуальні стильові прийоми» [1, с. 29]. Вплив української писемної творчості відбувається як через безпосереднє залучення фольклорних елементів, так і через різні опосередкування. У художніх творах є відголоски міфів, окремі їх елементи, інтерпретовані мотиви й образи.

Залучення усної народної творчості в химерний роман змінює звучання традиційного ліричного

елемента, розширює межі зображення дійсності, а це приводить до узагальнення моделей людської поведінки та психіки на значно вищому рівні, письменник акцентує увагу на історії та суспільній діяльності окремої людини.

Використання фольклору в літературі другої половини ХХ століття відбувається у двох напрямках: по-перше, тяжіння до стилізації (зокрема твори Є. Гуцала); по-друге, прагнення досягнути глибини народнопоетичної творчості, дослідити етичні й естетичні ідеали (твори В. Земляка, О. Ільченка, В. Міняйла).

Не менш важливою рисою химерної прози є міфологізм, який виступає художньою необхідністю, посилюючи філософське начало літератури. Це швидше «спроба художнього синтезу сучасної цивілізації з уроками минулого». Літературознавці значно применшували роль міфологізму в «новому» романі, адже важливим, на їхню думку, було поєднання фольклору та літературної традиції. Зокрема М. Жулинський уважав, що прозаїки другої половини ХХ століття активно звертаються до народних пісень, дум, прислів'їв, приказок, адже в них найкраще відбиваються характерні риси людського світосприйняття. В елементах народної творчості найчіткіше простежується формування світоглядних категорій і національної культури. У літературі спостерігається активне звернення письменників до народного міфологічно-фольклорного мислення, архетипів української культури. Тому для химерного роману характерна наявність різних елементів народної сміхової культури. Міфологізування стає один із прийомів філософізації прози. І вже в цьому аспекті фольклор варто розглядати як проміжну ланку між міфом і літературою, адже залучені до художнього твору образи, мотиви, сюжети певним чином пов'язані з міфом.

Отже, ми можемо стверджувати, що основними рисами українського химерного роману є залучення міфології, усної народної творчості, міфологічних і біблійних мотивів, іронічність, гумористичність, уміле поєднання письменником різних жанрів, реального й фантастичного.

Українську химерну прозу репрезентують твори О. Ільченка, В. Земляка, В. Дрозда, В. Шевчука, В. Міняйла, Є. Гуцала, П. Загребельного, В. Яворівського та ін.

«Химерний роман з народних уст» О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу...» вирізняється з-поміж інших в українській літературі другої половини ХХ століття оригінальністю інтерпретації дійсності, творенням колоритних художніх образів. Зв'язок із фольклором, система образів твору й сьогодні не залишаються поза увагою літературознавців (М. Ільницький, О. Бабишкін, Н. Мелешенко).

Питання нових можливостей романного жанру та використання міфологізму у творчості українських письменників зазвучало з новою силою після виходу «Лебедині зграї» В. Земляка. Перша частина діалогії зразу опинилася в центрі дискусії

про український роман. У цей час умовність набуває важливого значення серед інших засобів типізації, а в літературі частіше почали з'являтися романи філософського та «міфологічного» плану».

На думку Л. Боярської, у дилогії «Лебедина зграя» та «Зелені Млини» автором використано образи-метафори народнопоетичної традиції, а межа між правдою та вигадкою непомітна. Про творчість В. Земляка влучно висловився Г. Сивокінь: «Порівняно невеликий за обсягом доробок з виразним звучанням у літературному процесі, неповторним колоритом надійно прописаний на стильовій палітрі нашого письменства» [4, с. 19].

У літературному доробку В. Шевчука відчувуються традиції бароко, віртуозно поєднані з постмодерним мисленням, грою традиційних образів, сюжетів, символів, архетипів, хронотопних моделей. Серед літературознавців немає одностайної думки щодо творчості письменника. Так, наприклад, П. Майдаченко вважає художній доробок В. Шевчука продовженням гротескно-барокової традиції в дусі М. Бахтіна, що спирається на закони поетики умовності. М. Павлишин, наголошуючи на химерності та міфопоетичності прози В. Шевчука, прагне до об'єктивної оцінки, адже «в Шевчука національні атрибути часу звільнені, передусім, від тієї набридливої смішності – іншими словами, кепкування, – яке визначає химерну тональність» [3, с. 111]. А. Берегуляк поглиблює думку М. Павлишина про химерність прози українського письменника, знаходить елементи «магічного реалізму», які окреслив як «вияви магічної естетики». Отже, можна стверджувати, що переважна більшість науковців відносять прозу В. Шевчука до химерної.

Автор активно використовує архетипи народно-світогляду, міфологічно-фольклорного мислення. Фольклорно-міфологічна умовність у прозі виступає носієм філософської напруженості й художнього лаконізму, безпосередньо впливає на текст. Питання своєрідних міфологічних укралень у творах В. Шевчука важливе та неоднозначне, адже письменник часто влітає в сюжети народну міфологію, а концепти «дім» і «дорога» стають ключовими в його творчості. Яскравим прикладом може слугувати роман-балада «Дім на горі».

Ще одним представником химерної прози є В. Дрозд, мистецький доробок якого вирізняється художньою своєрідністю, стильовою манерою, а також поєднанням елементів фольклору та міфів із сатирою. П. Майдаченко у статті «Поетика умовності у В. Дрозда» зазначає, що утилітарність і корисливість суспільства в повісті «Ірій» автор намагається виразити через застосування алогізмів і побутової гротескності, які можуть це передати більш тонко, ніж традиційні засоби.

На думку М. Слабошпицького, химерна проза з'явилася як «відчайдушний протест проти жорстокої детермінованості персонажів», що стала нормою в літературі, ностальгією за національною

своєрідністю слова. Небилиця, анекдот, баяндраси, містифікація, макаронічний стиль були основою під час написання химерного роману. Це чітко позначилося на творчій манері С. Гуцала. Трилогія, яка відкриває читачу життя Хоми Прищепи, є спробою письменника закрити епоху соціалістичного реалізму й відкрити шляхи для розвитку нового роману. У творі «Позичений чоловік» автор відходить від свого імпресіоністичного стилю, а звертається до українського фольклору. Тут можемо простежити іронію й гротеск, прислів'я та приказки, низку фразеологізмів, сюжети з народних оповідань, фольклорні образи та символи, одним із найяскравіших серед яких є дорога.

До химерної прози також належить роман В. Яворівського «Оглянься з осені», який, на думку літературознавця П. Майдаченка, характеризується вищим рівнем метафоричного забарвлення, інтелектуального експерименту, що досягається використанням символів міфології, української культури та історії. Химерне прозописмо митця порівнюють із дилогіями В. Земляка та В. Міняйла, від яких він увібрав прийоми інтелектуальної гри та зображення головного героя. Як стверджує Г. Клочек, письменник увійшов у літературний процес без тем, які б виділили його творчу манеру. Проте вже ранні твори привертають увагу літературознавців своєю метафоричністю, бароковою поетикою. Художня бароковість прози робить твори В. Яворівського своєрідними й оригінальними.

Р. Іванчук серед примітних творів химерної прози виділив дилогію «Зорі й оселедці» та «На ясні зорі» В. Міняйла. На його думку, у них відсутня авторська заданість; проблема становлення людини не штучно привноситься у твір, а художньо вмотивовується, виростає із життєвих глибин, із пісні, жарту, плачу, причому фольклорна атрибутика не ілюструється авторською концепцією, а становить її зміст. Фольклорний струмінь у зазначеній дилогії представлений переважно в метафоричному ключі.

Висновки. Таким чином, химерний роман другої половини ХХ століття характеризується умовністю та пародійністю. Саме умовна атмосфера значною мірою забезпечує своєрідність світовідчуття, ситуацій та образів. Але письменники не запозичують певні художні прийоми чи образи, вони переосмислюють «методи мислення, властиві усній народній творчості». Своєрідність химерного роману визначається національним фольклором, який творчо використовували письменники (О. Ільченко, В. Дрозд, В. Земляк, В. Шевчук, С. Гуцало, В. Яворівський, В. Міняйло, П. Загребельний). Ми не знайдемо в химерному прозописмі чітких міфологічних сюжетів чи образів, а лише їх інтерпретацію. Отже, у складній структурі химерної прози другої половини ХХ століття фольклор тісно переплітається з іншими не менш важливими елементами – літературною традицією та художнім уподобанням автора, що й визначає її особливість.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кравченко А. «Химерний» роман і фольклор / А. Кравченко // Радянське літературознавство. – 1989. – № 4. – С. 57–62.
2. Літературознавчий словник-довідник / [за ред. Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка]. – К. : Академія, 2007. – 752 с.
3. Павлишин М. «Дім на горі» Валерія Шевчука / М. Павлишин // Павлишин М. Канон та іконостас. – К. : Час, 1997. – С. 98–112.
4. Сивокінь Г. Формула творчості – правда і доброта: штрихи до портрету В. Земляка / Г. Сивокінь // Українська мова і література в школі. – 1983. – № 4. – С. 19–27.
5. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua>.
6. Федотенко О. В. Інтерпретація українського химерного роману другої половини ХХ століття в літературному дискурсі: жанрово-стильовий аспект / О. В. Федотенко // Вісник ЛНУ ім. Т. Шевченка. – 2013. – № 4 (263), Ч. II. – С. 20–29.

Nataliia Kobylko

Chemical profile in Ukrainian literature as a mifopoetic scale of actualization

Summary. The article deals with the main features of the Ukrainian chimerical novel, namely the attraction of mythology, oral folk art, mythological and biblical motives, a skillful combination of different genre features, real and fantastic. To create the desired effect of conditionality, the authors usually used the rich resources of folklore and mythological heritage. At the same time, they, as a rule, did not follow the path of direct borrowing of mythological plots or images, but offered sufficiently subjective individual and authorial interpretations of mythological material. In the complex and multi-faceted structure of the chimerical prose of the second half of the twentieth century, mythological and folklore elements organically agree with the experience of literary tradition and are subject to author's artistic search, aimed at solving important problems of the spiritual existence of the Ukrainian people.

Key words: Ukrainian chimerical prose, mythology, folklore, symbol, archetype, myth.

Одержано 20.02.2018 р.

© Кобилко Н., 2018